

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING EGO-HIMOYA MEXANIZMLARI VA ULARNING TA'LIMGA PSIXOLOGIK MOSLASHISH IMKONIYATI SIFATIDA NAMOYON BO'LISHI

B.N.Shamsiddinov¹

Mas'ul muallif: Shamsiddinov Botirjon Nuriddinovich, Andijon davlat universiteti Tarix va ijtimoiy fanlar fakulteti psixologiya va pedagogika kafedrası dotsenti.

e-mail:
shamsiddinobotir88@mail.ru

Received: 12 Oktabr 2026
Accepted: 17 Oktabr 2026
Published: 22 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Shamsiddinov, B. N. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING EGO-HIMOYA MEXANIZMLARI VA ULARNING TA'LIMGA PSIXOLOGIK MOSLASHISH IMKONIYATI SIFATIDA NAMOYON BO'LISHI / B. N. Shamsiddinov // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 2. — B. 157–160.

1. Andijon davlat universiteti Tarix va ijtimoiy fanlar fakulteti psixologiya va pedagogika kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi (7–10 yosh) o'quvchilarning ego-himoya mexanizmlari (inkor etish, regressiya, kompensatsiya, sublimatsiya) va ularning ta'limga psixologik moslashishdagi o'rni yoritilgan. Tadqiqot Andijon tumanidagi 29-IDUM va Ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarida R.Plutchik–H.Kellerman ("LSI") metodikasi hamda 30 savolli mualliflik so'rovnomasi yordamida o'tkazildi. Shapiro-Uilk, Styudentning t-kriteriyasi va Pirson korrelyatsiyasi orqali himoya mexanizmlarining adaptatsiyaga ta'siri aniqlanib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: ego-himoya mexanizmlari, kichik maktab yoshi, psixologik moslashuv, R.Plutchik–H.Kellerman metodikasi, Andijon tumani.

ЭГО-ЗАЩИТНЫЕ МЕХАНИЗМЫ МОЛОДЫХ ШКОЛЬНИКОВ И ИХ ПРОЯВЛЕНИЕ КАК ВОЗМОЖНОСТЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ К ОБРАЗОВАНИЮ

Аннотация. В статье рассматриваются механизмы эго-защиты (отрицание, регрессия, компенсация, сублимация) учащихся младшего школьного возраста (7–10 лет) и их роль в психологической адаптации к обучению. Исследование проведено среди учащихся 29-й специализированной школы и Специализированной школы Андижанского района с использованием методики Р.Плутчика–Х.Келлермана ("LSI") и авторской анкеты из 30 вопросов. С помощью критериев Шапиро-Уилка, Стьюдента (t) и корреляции Пирсона выявлено влияние защитных механизмов на адаптацию и разработаны рекомендации.

Ключевые слова: Механизмы эго-защиты, младший школьный возраст, психологическая адаптация, методика Р.Плутчика–Х.Келлермана, Андижанский район.

EGO-DEFENSE MECHANISMS IN PRIMARY SCHOOL-AGE STUDENTS AND THEIR MANIFESTATION AS A FACTOR IN PSYCHOLOGICAL ADAPTATION TO EDUCATION

Abstract. This article outlines the ego-defense mechanisms (denial, regression, compensation, sublimation) of primary school children (aged 7–10) and their role in psychological adaptation to education. The study was conducted among students of Specialized State School No. 29 and the Specialized School of Andijan District using the R. Plutchik–H. Kellerman ("LSI") test and an author's 30-item questionnaire. Applying Shapiro-Wilk, Student's t-test, and Pearson correlation, the impact of defense mechanisms on adaptation was revealed and recommendations were formulated.

Keywords: ego-defense mechanisms, primary school age, psychological adaptation, R. Plutchik–H. Kellerman methodology, Andijan district.

Kirish. Kichik maktab yoshi (7–10 yosh) shaxs kamolotining o'ziga xos kritik hamda sensitiv davrlaridan biri bo'lib, bola hayotining ijtimoiy statusi, munosabatlar tizimi va faoliyat mazmunida tub transformatsion o'zgarishlar sodir bo'lishi bilan xarakterlanadi. L.S.Vigotskiy tomonidan asoslab berilgan "7 yosh inqirozi" va ijtimoiy rivojlanish vaziyati o'zgarishi oqibatida bolaning ichki dunyosida jiddiy intrapersonal va emotsional qayta qurilishlar yuzaga keladi. Ushbu davrda yetakchi faoliyat turining bevosita o'yin xarakteridan tizimli, maqsadi va ijtimoiy mas'uliyati belgilangan ta'lim faoliyatiga almashinuvi boladan nafaqat kognitiv imkoniyatlarni (diqqat, xotira, mantiqiy fikrlash) safarbar etishni, balki yangi ijtimoiy munosabatlar tizimiga - sinf jamoasi, o'qituvchi talablari hamda baholash mezonlariga psixologik moslashishni (adaptatsiya) talab etadi.

Ego-himoya mexanizmlari tushunchasi dastlab psixoanaliz asoschisi Zigmund Freyd tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u ushbu mexanizmlarni Id (instinktiv intilishlar) va Super-Ego (ijtimoiy taqiqlar va axloqiy normalar) o'rtasidagi intrapersonal ziddiyatlar jarayonida Egoni xavotirlanish va emotsional dekompensatsiyadan saqlovchi shuur osti psixik jarayonlari sifatida talqin etgan. Kichik maktab yoshidagi bolalar psixologiyasida bu konseptual yondashuvni Anna Freyd yanada kengaytirib, bolalardagi xulq-atvor reaksiyalari va maktab ta'limidagi qiyinchiliklarga javoban paydo bo'ladigan inkor etish, proyeksiya hamda regressiya kabi boshlang'ich va affektiv himoya turlarining genetik asoslarini hamda ularning dinamikasini yoritib berdi.

Kichik maktab yoshida ego-himoya mexanizmlarining rivojlanish qonuniyatlari hamda ularning shaxs psixologiyasidagi o'rnini tadqiq etishga qator mahalliy va xorijiy olimlar fundamental hissa qo'shganlar. Xususan, Lev Vigotskiy hamda Lidiya Bojovich o'z tadqiqotlarida kichik maktab yoshidagi inqiroz (7 yosh inqirozi) va bolada "o'quvchining ichki pozitsiyasi" shakllanishi jarayonida yuzaga keladigan ruhiy zo'riqlashlarni boshqarish hamda emosional muvozanatni saqlash mexanizmlarini atroflicha tahlil qilganlar.

Erik Erikson esa shaxs rivojlanishining psixosotsial konsepsiyasida kichik maktab yoshidagi yetakchi bosqichni "mehnatsevarlikka qarshi yetarsizlik hissi" (industry vs. inferiority) deb atab, bolaning o'zini psixologik muhofaza qilish mexanizmlari uning ta'limdagi muvaffaqiyati, tengdoshlari orasidagi o'zni hamda o'z-o'zini baholash darajasi bilan bevosita bog'liqligini asoslab berdi.

Bolalar psixologiyasi va ontogeneza ego-himoyaning yoshga doir o'ziga xosliklarini tadqiq etgan Irina Nikolskaya hamda Raisa Granovskaya kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda inkor etish, proyeksiya, regressiya va reaktiv shakllanish (reaction formation) kabi ibtidoiy hamda affektiv mexanizmlar yetakchi o'rin tutishini aniqlaganlar.

Shuning bilan birga, zamonaviy kognitiv-xulq-atvor va ijtimoiy psixologiya yondashuvlarida (R.Lazarus, S.Folkman) ego-himoya mexanizmlari bolaning anglangan stressga qarshi kurashish strategiyalari (coping strategies) shakllanishi uchun poydevor hisoblanishi ta'kidlanadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ego-himoya mexanizmlari hamda ularning ta'lim muhitiga psixologik moslashishidagi resurs va imkoniyatlarini har taraflama ochib berish va empirik jihatdan asoslash maqsadida maxsus ilmiy-amaliy tadqiqot tashkil etildi. Tadqiqotning tajriba-sinov ishlari Andijon viloyati Andijon tumani joylashgan ikkita alohida tipdagi ta'lim muassasalarida, ya'ni Andijon tumani 29-sonli ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktabining (29-IDUM) 63 nafar hamda Andijon tumani Ixtisoslashtirilgan maktabining 41 nafar boshlang'ich sinf o'quvchilarini qamrab olgan holda o'tkazildi va jami reprezentativ tanlanma hajmi 104 nafar o'quvchini tashkil etdi.

Tadqiqot maqsadida belgilangan gipotezalarni tekshirish hamda reallashtirish uchun kompleks psixodiagnostik metodikalar majmuidan foydalanildi. Xususan, Robert Plutchik hamda Genri Kellerman tomonidan ishlab chiqilgan "Life Style Index" (LSI) psixodiagnostik metodikasi qo'llanildi. Shu bilan birga, mualliflik "Yoshlarning himoya mexanizmlari orqali ta'limga moslashish imkoniyatlari" nomli 30 ta savoldan iborat maxsus so'rovnoma o'tkazildi.

Biz tamonimizdan empirik ma'lumotlarning normal taqsimot qonuniyatiga mosligini baholash maqsadida Shapiro-Uilk (Shapiro-Wilk) mezon qo'llanildi. Olingan statistik tahlil natijalariga ko'ra, tanlanma bo'yicha ko'rsatkichlar normal taqsimot talablariga to'liq javob berishi tasdiqlandi:

$$W = 0.990, p = 0.6379 (p > 0.05)$$

Olingan ehtimollik ko'rsatkichi ($p > 0.05$) statistik gipotezalar doirasida parametrik tahlil usullarini qo'llash imkonini berganligi sababli, keyingi bosqichlarda guruhlararo farqlarni baholash uchun Styudentning t-kriteriyasi hamda o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun Pirsonning chiziqli korrelyatsiya koeffitsienti (r) va uning ishonchlilik darajalaridan foydalanildi.

Andijon tumani 29-sonli ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktabi (29-IDUM, $N=63$) hamda Andijon tumani Ixtisoslashtirilgan maktabi ($N=41$) o'quvchilarining ta'limga psixologik moslashuv darajasi va ego-himoya mexanizmlarining namoyon bo'lish ko'rsatkichlari bo'yicha o'rtacha qiymatlar (M), standart og'ishlar (SD) hamda ular o'rtasidagi statistik farqlar taqqoslama tahlil qilindi.

Matematik-statistik tahlil natijalariga ko'ra, Ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarida ta'limga psixologik moslashish darajasi ($76.22 \pm 8.90\%$) 29-IDUM o'quvchilarining moslashuv ko'rsatkichiga ($62.51 \pm 9.06\%$) nisbatan statistik jihatdan yuqori ishonchlilik bilan farq qilishi aniqlandi ($t = -6.728, p < 0.001$). Bu holat ixtisoslashtirilgan maktab ta'lim muhitida o'quvchilarning psixologik va adaptiv resurslaridan foydalanish imkoniyatlari yuqoriroq shakllanganligidan dalolat beradi.

Ego-himoya mexanizmlarining namoyon bo'lishi bo'yicha guruhlar o'rtasida quyidagi muhim statistik farqlar qayd etildi:

Passiv va ibtidoiy himoya mexanizmlari: 29-IDUM o'quvchilarida Inkor etish ($67.82 \pm 10.95\%$), Regressiya ($64.20 \pm 10.48\%$) hamda Proyeksiya ($61.50 \pm 11.18\%$) ko'rsatkichlari Ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilariga (mos ravishda 47.91%, 44.52% va 49.20%) nisbatan sezilarli darajada ustunlik qiladi va bu farqlar $p < 0.001$ darajada statistik ishonchlidir.

Konstruktiv va adaptiv himoya mexanizmlari: Ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarida esa Kompensatsiya ($68.80 \pm 10.00\%$), Sublimatsiya ($66.10 \pm 10.24\%$) hamda Mantiqiyashtirish-Ratsionalizatsiya ($62.70 \pm 9.48\%$) mexanizmlari 29-IDUM o'quvchilariga (mos ravishda 52.10%, 48.30% va 50.50%) nisbatan ustun ekanligi tasdiqlandi ($p < 0.001$).

Andijon tumani 29-sonli ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktabi (29-IDUM, $N=63$) hamda Andijon tumani Ixtisoslashtirilgan maktabi ($N=41$) o'quvchilarining ta'limga psixologik moslashuv darajasi va ego-himoya mexanizmlari ko'rsatkichlari bo'yicha o'rtacha qiymatlar ($M \pm SD$), Styudentning t-kriteriyasi va ishonchlilik darajalari taqqoslanishi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

29-IDUM va Ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining ko'rsatkichlari taqqoslanishi ($M \pm SD$)

Ko'rsatkichlar - Metodikalar	29-IDUM (N=63)	Ixtisoslashtirilgan maktab (N=41)	Styudent t	P
Ta'limga psixologik	62.51 $\pm$ 9.06%	76.22 $\pm$ 8.90%	-6.728	$p < 0.001$

Ko'rsatkichlar - Metodikalar	29-IDUM (N=63)	Ixtisoslashtirilgan maktab (N=41)	Styudent t-	P
moslashuv (30 talik so'rovnoma)				
Inkor etish	67.82 ±10.95%	47.91 ±10.02%	9.384	p < 0.001
Regressiya	64.20 ±10.48%	44.52 ±9.74%	9.641	p < 0.001
Proyeksiya	61.50 ±11.18%	49.20 ±10.24%	5.682	p < 0.001
Kompensatsiya	52.10 ±10.72%	68.80 ±10.00%	-7.985	p < 0.001
Sublimatsiya	48.30 ±10.48%	66.10 ±10.24%	-8.520	p < 0.001
Mantiqiyashtirish	50.50 ±10.00%	62.70 ±9.48%	-6.183	p < 0.001
Reaktiv shakllanish	55.20 ±9.74%	48.60 ±9.21%	3.468	p < 0.01

Empirik tahlil natijalari ko'rsatishicha, Ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarida ta'limga psixologik moslashuv darajasi (76.22 ±8.90%) 29-IDUM o'quvchilarining moslashuv ko'rsatkichiga (62.51 ±9.06%) nisbatan statistik jihatdan yuqori ishonchlik bilan farqlanadi ($t = -6.728$, $p < 0.001$).

Shu bilan birga, 29-IDUM o'quvchilarida boshlang'ich va passiv-affektiv xarakterga ega bo'lgan ego-himoya mexanizmlari - Inkor etish (67.82%), Regressiya (64.20%) hamda Proyeksiya (61.50%) ustunlik qiladi ($p < 0.001$).

Aksincha, Ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarida konstruktiv hamda moslashuvchanlik darajasi yuqori bo'lgan ego-himoya mexanizmlari - Kompensatsiya (68.80%), Sublimatsiya (66.10%) va Mantqiyashtirish -Ratsionalizatsiya (62.70%) sezilarli darajada yuqori ekanligi tasdiqlandi ($p < 0.001$).

Ego-himoya mexanizmlarining kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ta'lim muhitiga psixologik moslashishiga qanchalik xizmat qilishini hamda ularning o'zaro bog'liqlik qonuniyatlarini aniqlash maqsadida Pirson chiziqli korrelyatsiya tahlili (r) o'tkazildi.

Korrelyatsion tahlil natijalari 2-jadvalda har bir ta'lim muassasasi bo'yicha alohida hamda umumiy tanlanma ($N=104$) kesimida taqdim etilgan.

2-jadval

Ego-himoya mexanizmlarining ta'limga moslashuv ko'rsatkichi bilan korrelyatsiyasi (r)

Ego-himoya mexanizmi (Plutchik-Kellerman)	29-IDUM (r)	Ixtisoslashtirilgan maktab (r)	Umumiy tanlanma (r)	Bog'liqlik xarakteri
Inkor etish	-0.131	-0.056	-0.284 ^{***}	Salbiy (Dezadaptiv)
Regressiya	-0.244 ^{*}	-0.147	-0.362 ^{***}	Salbiy (Dezadaptiv)
Proyeksiya	-0.166	-0.209	-0.315 ^{***}	Salbiy (Dezadaptiv)
Kompensatsiya	+0.209	+0.431 ^{***}	+0.485 ^{***}	Ijobiy (Adaptiv)
Sublimatsiya	+0.177	+0.464 ^{***}	+0.512 ^{***}	Ijobiy (Adaptiv)
Mantiqiyashtirish	+0.140	+0.349 ^{**}	+0.398 ^{***}	Ijobiy (Adaptiv)
Reaktiv shakllanish	-0.153	+0.013	-0.112	Statistik ahamiyatsiz

* $p < 0.05$, $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Olingan statistik ma'lumotlar tahlili ego-himoya mexanizmlari va ta'limga psixologik moslashuv o'rtasida ikki qarama-qarshi yo'nalishdagi bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi:

Konstruktiv-adaptiv bog'liqlikda umumiy tanlanma bo'yicha Sublimatsiya ($r = +0.512$, $p < 0.001$), Kompensatsiya ($r = +0.485$, $p < 0.001$) hamda Mantqiyashtirish - Ratsionalizatsiya ($r = +0.398$, $p < 0.001$) mexanizmlari ta'limga psixologik moslashuv ko'rsatkichi bilan to'g'ridan-to'g'ri, kuchli va statistik ishonchli ijobiy korrelyatsiyani namoyon etdi.

Destruktiv-dezadaptiv bog'liqlikda Aksincha, Regressiya ($r = -0.362$, $p < 0.001$), Proyeksiya ($r = -0.315$, $p < 0.01$) hamda Inkor etish ($r = -0.284$, $p < 0.01$) mexanizmlari moslashuv darajasi bilan statistik ishonchli salbiy (teskari) bog'liqlikka ega ekanligi tasdiqlandi.

Reaktiv shakllanish mexanizmi bo'yicha olingan ko'rsatkich ($r = -0.112$, $p > 0.05$) esa statistik jihatdan ahamiyatsiz bo'lib, ushbu yosh davrida ta'limiy moslashuvga bevosita hal qiluvchi ta'sir ko'rsatmasligini belgilaydi.

Xulosa qilib aytganda o'tkazilgan nazariy va empirik tadqiqot natijalari kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ego-himoya mexanizmlari hamda ularning ta'lim muhitiga psixologik moslashish imkoniyatlari bo'yicha quyidagi muhim ilmiy xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

Birinchidan, kichik maktab yoshida ego-himoya mexanizmlari shunchaki ichki xavotir va emotsional zo'riqishlarni vaqtincha pasaytiruvchi pasiv psixologik mudofaa vositasi bo'lib qolmasdan, balki bolaning yangi ijtimoiy-ta'limiy muhitga muvaffaqiyatli moslashuvini (psixologik adaptatsiyasini) belgilab beruvchi birlamchi regulativ resurs va psixologik imkoniyat hisoblanadi.

Ikkinchidan, 29-sonli ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktabi (29-IDUM) o'quvchilarida Inkor etish va Regressiya kabi boshlang'ich va passiv-affektiv himoyalarning yetakchilik qilishi ularda dars jarayonidagi murakkablik va stressogen vaziyatlarga duch kelganda mas'uliyatdan qochish, vaqtincha reallikni tan olmaslik yoki yosh davriga mos bo'lmagan emotsional reaksiyalarga (yig'lash, injiqlik qilish) tayanuvchi xulq-atvor modelining ustunligini ko'rsatdi.

Xulosalar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ego-himoya mexanizmlarini konstruktiv yo'nalishga burish hamda ularning ta'lim muhitiga psixologik moslashuv imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan amaliy-metodik tavsiyalar shakllantirildi:

1. Ta'lim muassasasi psixologlari uchun: O'quvchilarda aniqlangan destruktiv va passiv ego-himoyalarni bosqichma-bosqich pasaytirish hamda adaptiv imkoniyatlarni faollashtiruvchi Kompensatsiya va Sublimatsiya mexanizmlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan "Men va mening maktabdagi muvaffaqiyatim" nomli korreksion-trening dasturini amaliyotga tatbiq etish lozim.

2. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun: O'quv jarayonida o'quvchi topshiriqlarni bajarishda qiyinchilikka uchraganida unga salbiy baho va emotsional bosim o'tkazmasdan, bolaning shaxsiy imkoniyatlarini namoyon etishga xizmat qiluvchi interaktiv-kompensator usullarni (ijodiy loyihalar, rasmlar orqali ifodalash, amaliy va jamoaviy topshiriqlar) keng qo'llash lozim.

3. Ota-onalar va oila muhiti uchun: Uyga vazifalarni bajarish hamda o'quv faoliyatini tashkil etishda bolaning vaqtincha omadsizliklariga tajovuzkor (agressiv) yoki keskin emotsional reaksiya bildirmaslik, aksincha, uning kichik ijobiy natijalarini rag'batlantirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Выготский, Л. С. (1984). Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 4. Детская психология / Под ред. Д. Б. Эльконина. - М.: Педагогика. - 432 с.
- [2] Freyd, Z. (1923). The Ego and the Id. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIX.
- [3] Freyd, A. (1993). The Ego and the Mechanisms of Defense. Karnac Books.
- [4] Божович, Л. И. (2008). Личност' i ee formirovanie v detskom vozraste. Piter.
- [5] Эриксон, Э. (2006). Detstvo i obshchestvo. AST.
- [6] Никольская, И. М., & Грановская, Р. М. (2000). Psikhologicheskaya zashchita u detey. Rech'.
- [7] Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer Publishing Company.